

giai Társaság új szervezete, melynek alapján társaságunk már hét-év óta folyton fokozódó erővel dolgozik és hazánk tudományos testületei közt munkásságával becsületes helyet vívott ki magának. Klamarik nemcsak mint a Pæd. Társaság tiszteleti elnöke, hanem mint igazi pædagogus érdeklődött munkásságunk iránt. Klamarik János nem alkotott új pædagogiai elméleteket; de annyit tett a nevelés és oktatás ügyéért hazánkban, hogy a társaság mindvégig büszke lesz tőle való eredetére, közreműködésére, hozzája fűződő emlékére. Siratjuk az elhunytat; de megőrizzük emlékét, átadjuk nevét a történetnek, és fölmutatjuk alakját mint a pædagogiai reformművészetének egyik igaz mintaképét.

ALEXANDER BERNÁT.

## ADATOK A MAGYAR KÖZOKTATÁSÜGY TÖRTÉNETÉHEZ.

Hazai iskoláztatásunk múltjának szerves története nemcsak egyetemes művelődésünk fejlődésének nyújtja képét, hanem a nemzeti egység politikai gondolatának is kiegészítője és kísérője. Benne lelhetők fel azok a források, melyek állami consolidatiónk megalakulását táplálták, megerősítették. Mi volt Magyarország képe szellemileg két-három századdal ezelőtt, nélkülözve az öntudatos kulturpolitika minden egységes eszméjét, felekezeti és fajilag darabokra tépve, a latin és német nyelv egyetlen műveltségterjesztő kapaszával fűzve össze! Csak a múlt század németesítő irányzata ébresztette fel a magyarság öntudatát s tanította meg, hogy a kulturális intézményekben lássa nemzete fönmaradása leghathatósabb eszközeit, állami és politikai erőgyarapodása föltételeit. Az akkor felállított literaria deputatiók gondja volt első ízben egy-egy superintendens kisebb-nagyobb iskolái számára könyveket készíteni, vagy átvizsgálni a főconsistorium rendeléséből. Így jött létre többek közt Zsoldos Verses diætetikája.

De hazai iskoláink szervezete még a lehető legkezdetlegesebb volt. A tanító azokat a tárgyakat, melyeket az iskolában tanított, köteles volt egyes normális vagy fő nemzeti iskolában elsajátítani, orról próbatételt állni és bizonyáglevelet szerezni. Normális iskoláknak azonban csak azokat a mustraiskolákat nevezték tulajdonkép, melyekben a tanítói «hivatalra» menendők előkészítették. Ilyenek voltak Budán, Pozsonyban, Győrben, Kőrmöczbányán, Kassán, Nagy-Károlyban, Nagyváradon, Temesvárott, Pécsen és Zágrábban. A többit városi, trivialis, falusi iskoláknak nevezték.

A tanítási nyelv, a latinon kívül, legtöbbször a német. Maga Pest városa csak 1743-ban határozta el a polgárok többszörös sürgetésére, hogy a német tanító mellé magyart is szerződtesse és pedig tekintettel arra, hogy a tandíjakból nem volna fedezhető egy ily kiadás, e célra évenként 30 frtot rendel, melyet a városi kamarai hivatal évről-évre utalványoz ki.

Még rendezetlenebbek voltak e tekintetben a viszonyok a régiebb századokban az ország legtöbb városában.

A tanító felfogadása rendszeresen Szent György-napkor történt. Így fogadta fel Besztercebánya 1544-ben Bebel Györgyöt Pongrácz mester ajánlatára. A tanító javadalmasát, szállariumát különbözőképpen állapította meg a helyi szokás, s nagyobbára az iskola jövedelmeiben való arányos osztozkodásból állott az. Így Hódmező-Vásárhelyen a múlt század elején a rectort illette a temetések után nyolcz poltura, nagyobb szerű temetések-nél egy fél máriás s ugyanannyiban részesült az iskola is. Ezenkívül külön főzetek a tanító részére. Évi fizetés 8 magyar forint járt a kezdőkkel foglalkozó praepceptornak, 14 magyar forint az ábéczistákat oktató két tanítónak, a harangozóknak pedig összesen 8 forint. Végre az iskola bevételét képezte az esőadó Szent Demeter napi kántálás, a lakodalmi kántálások stb. jövedelme is.

Szatmár városának Németországon, Wittenbergában, tanult iskola-mestere már sokkal nagyobb díjazásban részesült egy 1610-diki memoriale szerint. Kapott ugyanis esztendőre készpénzt 80 forintot, 20 köből bort, 12 véka búzát, didactrumot és halottpénzt. Tett pedig ez utóbbi egy-egy halottól 16 pénzt, a didactrum pedig primariusoktól 1 forintot, secundariusoktól 50 pénzt, tertiarisoktól 25 pénzt. Halottpénz és didactrum nem változott a hazai mesternél sem, de készpénzfizetést már csak 56 forintot, búzát pedig csak hat vékát kapott.

Aránylag legjobb dolguk volt a kassai diákoknak, kik a recórdálásból szép jövedelemre tettek szert, azonfelül Bocskay István idejétől hetenkénti másfél forintjok járt míg csak Kassa város tanácsa azt 1630 ban meg nem szüntette. Besztercebányán, de valószínűleg más városokban is, azonkívül kiváltságuk volt a diákoknak lakodalmaknál is az asztalnál collectát rendezni, magyarul kimondva *koldulni*. Körmöcbánya város már e célra perselyeket állított fel, melyek a bíró és tanács őrizetére voltak bízva, a kik azokat hetenként körülhordozták s azután gyűjtésök eredményét az inségesebb diákok között szétosztották.

Sok helyt, p. o. Trencsénben, a temetési harangozásért járó díj is — rendszeren 52 denár — a tanulókat illette, de azzal a korlátozással, hogy fél órán túl a harangozás ne tartson. Ha nagyobb ünnepesség okáért valaki egy órai harangozást kívánt, akkor a harangrontásért számított 50 denáron kívül a diákoknak egy forintot kellett fáraadságukért.

fizetnie, és így tovább két, három vagy több órai harangozásért, a nélkül azonban, hogy a harangozást szabad lett volna megszakítani és másnap folytatni, mely visszaelés némely helyeken befészkelődött, de mindig szigorú tilalommal találkozott. A templom falain belőli temetkezésnek, mely különben csak szenatorokat illető kiváltságnak tekintetett, egy forint volt szintén a díja.

Fontos elvi kérdés merült fel 1623-ban Nagy Szombatban, hol a lakosok túlnyomó része katolikus lévén, az evangélikusok csak úgy fogadtattak be s adatott hely iskolájoknak, ha a tanító fizetéséről és élelmezéséről magok a hívek gondoskodandnak, a mi Thurzó György ez ügyben kiadott két rendbeli rendeletéből is kitetszett. Mindemellett idő folytán az evangélikusok igényt támasztottak tanítójuknak a város közjövödelmeiből való ellátására, a mi ellen a három nemzet összehívott közgyűlésén a városi ügyész hivatalból óvást emelt, hivatkozva Kassa, Eperjes, Bártfa, Lócse, Pozsony, Modor példájára, a hol protestáns lévén a «potior pars», a katolikusok hasonló kívánásai nem teljesítettek.

Az ügyész beszédére az evangélikusok replikáltak, azután ezek távoztával a gyűlés tanácskozás alá vette a fenforgó tárgyat, majd beszólván újra az evangélikusokat, emlékeztetükbe hozták a város privilegiumai tiszteletben tartására a polgárok sorába való fölvételüknél letett esküjökét, felolvasták Thurzó nádor erre vonatkozó rendeleteit s mindezek után végzést hoztak, hogy miután az evangélikusok óhaja ellenkezik a város jogaival és kiváltságaival, a város pénztára a zivataros idők folytán amúgy is ki van mérítve, ő felsége azon időben hozott resolútiójából pedig nyilván kitetszik, hogy az evangélikusoknak csupán vallásuk szabad gyakorlata s iskola építésére való engedély biztosított, de kikötetett, hogy papjaik és tanítóik ellátásáról a hívek gondoskodjanak, s ha történt is ettől idő folytán bizonyos eltérés, ez csak a háborús időkben, fegyverrel kicsikart engedmény lehetett: mindezeket figyelembe véve, fölkérték az evangélikusokat, hogy félretéve a gyűlölködéseket, békésen viselkedjenek, az erdélyi fejedelem által a belháborúk idejében a várostól papjok ellátására kicsikart 600 forintot fizessék vissza s adják ki kezeikből az erre vonatkozó iratokat is, a melyeknek érvénye már a nélkül is elenyészett.

A tanítási rend és módszer megállapítása s ellenőrzése is nem egyszer támasztott komoly viszályokat az előljáráóság és a tanító-alkalmazott közt. Kassa városa már 1607-ben szervezte a maga felügyelő-hatóságát, melynek feladatává tette az oktatás ellenőrzését, a rend fentartását, s az iskolához egy magyar corrector meghívását. De az utóbbi terv nem végződött szerencsés eredménnyel. A két fő személy nem fért meg együtt egy iskolában s viselkedésök oda vezetett, hogy az emberek kénytelenek

voltak gyermekeiket idegen helyre adni. Okulva ezen, már tiz év múlva megint elhatározták, hogy eltörlik a correctorságot s megeleégesznek egy fő tudós mesterrel, legyen az német vagy magyar, csak benn az iskolában lakják. Épen úgy a magyar kántor ellen is panasz emelkedett, hogy tudatlan s tisztjében nem úgy jár el, mint kellene; «igen firtatja az embereket», a mennyiben egy temetés után 1 forintot is vesz, holott csak 25 denárja járna. Tudósabbat kívántak helyébe, a kinek a neve collaborator legyen, s a plébániától a magyar kántornak járó 60 pénzt ezután ez kapja, ellenben az eddigi magyar kántor viselje gondját a magyar kórusnak.

De épen úgy rájárt a rúd a német kántorra is; hanyagságot vetettek szemére s hogy sokat betegeskedik. Épen azért szigorúan fölhívta a nemes város a tanácsot, hogy keményen dorgálja meg s ha nem fog rajta a szó, bocsássák el s hívják meg helyébe a már előbb is alkalmazva volt, időközben azonban Nagybányára távozott, Petrus Richard nevű kántort.

Persze azért nem vették olyan szigorúan a dolgot, mert mikor a magyar kántor e surlódások miatt maga akart megválni állásától, a község mindent elkövetett, hogy még egy esztendőre megmaraszsa. A túlságosan elfoglalt rector mellé pedig újlag rendszeresítették a már egyszer eltörölt correctori állást, a német Wolffius Jánost híván meg arra, azzal a határozott meghagyással, hogy az iskolában lakják, míg az eddigi mestert meghagyták a plébániában. Így akarták elkerülni az ifjaknak «sok mód nélkül való alá- s fölsétálásokat és hiában való heveréseket». Megbízták egyúttal Almási Istvánt, Csentiuss Jánost, Molnár Pétert, Pap Györgyöt, Roth Gáspárt és Vas Mihályt az iskola kéthavonkénti vizsgálatával, hogy a prédikátorokkal egyetértve szabadon rendelkezhessenek az intézetben.

Gyakoriak maradtak azért később is a panaszok, hogy «mester uram az tanításban személyt válogat, úgy hogy az városbeli gyermekeket nem is tanítja, hanem az külső renden levőkkel bajlódik». Ezért utasításba is adta a nemes tanács az iskola inspectiójára újabban megválasztott személyeknek, ú. m. Demek András, Vas Mihály, Kun Pál, Gyöngyösi János, Joachim Krazik és Debreczeni Mihály uraméknak, a kiknek kötelessége volt minden két hónapban megtekinteni az iskolát, hogy a különben is távozni akaró Lycius mestert többé ne is tartoztassa, hanem «Lipséből hoznának oly tudós embert, az ki mindéltig az iskolában maradna és tanítana szorgalmasan az disciplinára», «mert — jegyzik meg tovább — az minemű scholamesterek voltak, eddig kevés haszonnal szolgáltanak, hanem csak az sok fizetés ment rájok».

Úgy látszik, ugyanazon okból Nagybánya városa sem volt megeleégedve mesterével, Horti urammal, mivel nem lakott benn az iskolában s e miatt a diákokkal sok egyenetlensége támadt. Ki is adták útját

hamarosan s helyette Püspöki Jánost hívták meg, a ki helyreállítsa a régi rendet a classisok szerinti tanítás elvetésével.

Ez állapotoknak szükségképeni következménye volt a diákoknak hihetetlen rakoncátlanokdása, mely sok gondot adott a jámbor városi atyáknak. Panasz panaszra jött, hogy a diákok éjjelenként igen kezdik a sétálást; részegeskednek, tánczolnak stb. Természetesen a pestis és más ragályos betegség is megtette a magáét, hogy még fokozza a rendetlenséget. Nem egyszer jutottak odáig, hogy az iskola pusztán maradt s az alumnusok a városban széjjel házról-házra kvártélyoztak s henyélessel töltötték idejüket. «Senki senkitől nem fél — így jellemzi egy 17-dik századbéli okirat az iskolák azonkori állapotát — azt cselekszik, a mit akarnak s az városon is imitt-amott sétálnak, sőt az scholán is kívül hálnak.» Csak mikor a dögvész fenyegetése elvonult, akkor kezdtek a dolgok ismét a rendes mederbe visszatérni, s ekkor kezdtek gondolkozni az ifjúság szükséges megzabolozásáról.

Meg kell vallani, hogy sok tekintetben a mester járt rosz példával elől a fiataiságnak a fegyelem lábba tiprásában, az erkölcstelen és szabados életmódban. Ismételve komolyan intik városaink a szolgálataikban álló tanítókat több istenfélőségre, nagyobb buzgalomra az ifjúság jóra serkentésében; óvják őket az éjszakai korcsmázásoktól, a mi úgy látszik különös gyöngéjük volt ebben az időben a nemzet ifjúsága nevelésére hivatott testület tagjainak.

Jellemző az is az iskolák ez időbeli állapotára, hogy magokat a szülőket is figyelmeztetni kellett, hogy gyermekeiket ne tartsák vissza sokszor nyolcz napon, sőt egész hónapon át is az iskolától, nekik a szükséges könyveket és más szereket megvegyék. A hol ezt a szülők szegénysége akadályozta, ott a hatóság kész volt jó akarattal és áldozattal is elősegíteni, hogy tehetségesebb ifjak, a kik később a város igazgatásában lennének felhasználhatók, előmenetelükben ne hátráltassanak e miatt. Így rendelkezett többek közt Modor városa, tiszteletreméltó példát adván arra az áldozatkészségre, mely hazai tanügyünk történetében nem egy fényes lapot biztosít az egyesek és hatóságok kulturális érzékének s a kor intő szavát megértő felvilágosult gondolkodásának.

Nemesen gondolkozott a jövő virágáról, a haza tanulóifjúságáról, Debreczen városa is, midőn már a 16-dik században azt a rendelést tette, hogy az annak előtte az ispotályokra szánt különböző közjövödelmeknek, így a malmok hasznának, a bujdosó és eltévedt marháknak, magvaszakadt jószágoknak harmadrésze a tanuló diákság ellátására fordíttassék. Nagybánya városa ellenben azt tette kötelességévé lakosainak, hogy bőjtön át hét hét alatt ki-ki egyszer főzessen otthon a diákságnak. Ezt nevezték «coquiá»-nak. Csakhogy nemsokára a diákok érzékeny kárára azt kezdték tapasztalni, hogy a város lakosai bőjtben hamar szét-

oszladoztak a szőlőhegyekre, úgy hogy kevésre jutott a főzés sora, a miért is 1666-ban már a főzési időt a bőjtről kis karácson utánra tették át, hogy senki ki ne játszassa a tanács határozatát.

Kivételt csak a mészárosok képeztek hosszú időn át, még pedig azon a czímen, mivel régi szokás szerint ők úgynevezett «szombathúst» tartoztak minden héten szolgáltatni a diákok számára 16 denár értékben. E miatt hosszú időn át a rendes bőjti főzetés alól mentességet élveztek, míg egy 1661-ből eredő statutum ki nem mondta, hogy e tekintetben is tartoznak egyenlő részt venni a polgárságot illető terhekből.

Érdekesek különösen Rozsnyó városának azon húsvágási szabályai, melyekből nem kis hasznot húztak az iskolák. A «szombathúson» kívül a piacra hajtott vagy vágott állapotban hozott idegen marha is meg kellett hogy fizesse a maga adóját az iskolai fiatalságnak. Rendszeren a nyelvet kellett az iskolába beszoolgáltatni. Külön deputatio ügyelt fel a fürmenderekkel együtt a vágásnál a szabályok pontos betartására, kik a limitáláson kívül, mely a szép húsnál fontonként egy poltura, az alábbvalónál harmadfél pénzre, az «igen szegénynél» két pénzre volt szabva, föl voltak jogosítva arra is, hogy a visszaélő vagy engedetlen mészárosokat húruk elkobzásával vagy pénzbírsággal büntessék, mely elkobzott hús és büntetés pénz az iskolák és kórházak javára fordított. Szintúgy az iskolákat illették a pékektől mértéken alóli kicsinységök miatt confiscált zsemlyék, kenyerek, kiflik, kalácsok, s az az 1 frt büntetés pénz, melyet akkor tartoztak fizetni, ha reggeli kilencz óra előtt gabonát vásároltak.

Szentgyörgy városa hetenként 10 font, egy éven át öt mázsa marhahúst kötött ki az evangélikus diákoknak abból a pénzből, melyet a mészárosok székeik után tartoztak fizetni, s 20 forintot azoknak, a kik a kórusban is használhatóknak bizonyultak. Viszont Esztergom városa minden szombaton a Szentháromság szobrához rendelt tizenkét diákot, hogy ott a litániákat énekeljék, a mely fáradságukért mindannyiszor két forintot biztosított az énekes diákok részére.

Megfordítva aztán, azt is el kell ismerni, hogy a nemes patronusok igen sokszor érzékenyen avatkoztak be a diákság kedvteléseibe s szigorú pórázon tartották minden lépésüket. Nagy-Szombat városa szükségesnek találta még a fürj-fogdosástól is eltiltani az ottani jezsuiták növendékeit, Szentgyörgy pedig puskáikat koboztatta el megfelelő büntetés mellett.

Előfordult aztán az is, hogy a diákságnak is voltak sérelmei, melyeknek orvoslását a hatóságtól sürgette teljes bizodalommal.

1700-ban a debreczeni diákság fordult panaszszal a városi tanácshoz, hogy őket a városban gúnynevekkel illetik s egyebek közt «kád alá diák!» kiáltásokkal csufolják. A nemes senatus szívére vette a szegény diákság panaszát s eltiltotta a közönséget az ilyesféle insultusok ismétlésétől, melyek miatt jó oka volt tartani a különben is sűrűen előforduló.

csetepatéktől, melyek nem ritkán fajultak vérengzésekké a hevesvérű diákság s a béketűrő, de türelme fogytán szintén harczzakész polgárság közt.

Úgy látszik ezekben az összetűzésekben nem mindig az izgága fiatalság volt az ártatlanabbik fél. Bizonyosság van rá, hogy épen e miatt sokszor kellett ahhoz a megtorláshoz folyamodni, hogy egyik-másik javadalmát a tanulóifjúságnak bizonytalan időre elvonják. Különösen oly helyeken volt ez lehetséges, a hol a diáknép, mint p. o. Nagybányán, különböző kiváltságokat élvezett, mint p. o. tüzelőfát, melyet naponta pont 12 órakor osztottak ki, vagy buzát. 1658-ban ez utóbbit a «scholabeli öreg diákok helytelen inquietudójok és contumax háládatlanságok miatt, a miért tudniillik az istentisztelettől távortartották magokat» a nemes tanács egy időre elvonta és csak töredelmes jobbulási ígértök után adta vissza.

Máskor ismét az volt a panasz, hogy a diákok a szőlőhegyeket kóborolják be az éretlen egresért, s egy gazdát a hegyen meg is akartak verni.

Minde kicsapongások sűrű ismétlődése mellett lehetetlen megütközni azon a rideg erkölcsi szigoron, melylyel a hatóságok igyekeztek meggátolni és megtorolni a tanuló fiatalág túlkapásait. Hiszen még 1834-ben is 24 pálezaütést mondott ki Csongrádmegye mindazokra, kik «a ruházatban való bujálkodásban» találatnak, érte ezalatt a földig érő ingujj, a szoknyaforma betyáros pamutgatya, a taligakerék formájú, széles karimájú kalap, nagy bunkós bot és tükrös ködmönök viselését, a mely ruházati czikkeknak eladása és készítése is büntetés alatt tiltott. Ellenben a nevelve-oktatás nagy pädagogiai elvének teljes átértésével kötötte lelkére az előljáróknak, hogy «alkalmas és józan magokviseletű tanítókról gondoskodjanak, kik a gyermekeket a keresztényi hitnek czikelyére, olvasásra, írásra, számításra oktatván, egyszersmind tulajdon példás magokviselete által a gyermekeket hasonlóra serkentsék, a vétkeket fertelmessé s undokká tegyék s az azokat követő büntetéseknek gyalázatos következéseit értésükre adják».

Még szebb felvilágosultságra, még nemesebb humanizmusra vall az a törekvés, a mint a megye 1807 jun. 1-i statutuma figyelmebe ajánlja az arra hivatottaknak, hogy a szülőket s árvák gondviselőit arra szorítsák, hogy gyermekeiket folyvást iskolába járassák, az engedetlen szülőket pedig kényszerítsék erre s ha nem használna, az esetet a hatóságnak bejelentésük végre, hogy a szegények gyermekei ingyen tanításáról is gondoskodjanak s a jobb igyekezetűeket, kivált a jóltevő keresztények adakozásából, ruháztassék és segítették.

De kiterjedt a megye gondja arra is, hogy az iskolából kikerült gyermekek továbbra is megoltalmaztassanak a rossz társaságoktól, s

hasznos polgárokká, nem pedig korhelyekké és gonosztévőkké neveltesenek; hogy őket tisztességesen ruházzák, nem pedig «zsiros, bűdös és undorodást okozó öltözetekben járassák, s ez által szelidségre, jámborságra szoktatván, a pimasz kevélységtől, szilajságtól elvonják».

Hogy továbbá a gonoszság magvát a pusztákon nevelt gyermekek s ifjak sziveiből is kiirtsák, utasította a megye a plébánosokat és tiszteleteseket, hogy a mikor csak idejök engedi, a pusztákra is kimenjenek s tanyáról-tanyára járván, az ifjakat előállítsák s őket a hit több ágazataira s imádságra oktassák, a bűnök és gonoszságok förtelmeit vázolják előttük, s az által a sokszor tudatlanságból elkövetett rossz és gonosz cselekedetektől elszoktassák őket. Az ily járatban levő papok számára ingyen fogatokat is rendelt.

Szép emlékei ezek helyhatósági életünkben a nemzeti ifjúság nevelése és oktatása iránti élénk buzgalomnak és érdeklődésnek, mely nélkül már rég nem létezett volna a nemzetben egészséges alap modern, tervszerű kulturpolitika kezdeményezésére. V. S.

## XENOPHON MEMORABILIAINAK PÆDAGOGIAI JELENTŐSÉGE.

### Vallás.

Xenophon mindent elkövet a Memorabiliákban, hogy ideálját az asebeia vádja ellen megvédelmezze. Ezt úgy véli legcélszerűbben elérhetni, hogy a sokratesi rationalismust és consequentiáit egyszerűen mellőzi s Sokratest egyrészt directe a jámborság mintaképének declarálja, másrészt a vallás szószólójává teszi s cselekedeteiben is a polytheismus buzgó hívének tünteti fel. Megkülönböztetni, hogy mi a vallás-pædagogiai elvekből Sokrates, illetve Xenophon sajátja, igen nehéz, mert e téren teljesen magunkra vagyunk hagyatva, egyetlen történetileg biztos adat sem állván rendelkezésünkre, az asebeia vádját kivéve, a mi Xenophon ellen szól ugyan, de a melyet vitás volta miatt a bizonyítás alapjául természetesen nem tehetünk. Sokrates vallás-pædagogiai elveit vizsgálva tehát tisztán conjecturára vagyunk utalva. Kellő akribiával vizsgálódva, mindazáltal találunk adatokat, melyek Sokrates jámborsága ellen, illetve rationalismusa mellett szólnak. Figyelemreméltó tény mindenekelőtt, hogy az I. könyv 1. fejezetében (1—6.) többet Xenophon egyáltalában nem bir bizonyítani, mint hogy Sokrates istenekben hitt s még ez.